

Despre experiența confuziei morale

Capitolul I din „Datoria: primii 5000 de ani”

David Graeber

2013

Capitolul 1: Despre experiența confuziei morale

DATORIE: substantiv, (1) o sumă de bani datorată cuiva. (2) starea de a deține bani. (3) un sentiment de recunoștință pentru o favoare sau un serviciu. – *Oxford English Dictionary*

[**DATORIE**, *datorii*, substantiv, feminin: **1.** Sumă de bani sau orice alt bun datorat cuiva. Locuțiune adverbială: *Pe datorie* = pe credit. Expresie: *A se băga în datorii* = a face datorii, a se îndatora. *A se îngloda* (sau *a se îneca*) *în datorii* = a se împrumuta cu sume mari, care nu mai pot fi restituite. **2.** Obligație legală sau morală; îndatorire. Locuțiune adverbială: *De* (sau *din*) *datorie* = din obligație, pentru că trebuie. *La datorie* = în locul unde te cheamă obligațiile (de serviciu). Expresie: *A fi de datoria cuiva să...* = a fi obligația cuiva să... *A crede de datoria sa să...* = a se crede obligat să... –Dator + suf. -ie. – *Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1998*]

„Dacă datorezi băncii o mie de dolari, banca te deține. Dacă datorezi băncii 100 de milioane de dolari, tu ești cel care deține banca.” – Proverb american

Acum doi ani, în urma unor coincidențe stranii, m-am trezit participând la o recepție la Westminster Abbey. Nu mă simțeam în apele mele acolo. Nu din cauza faptului că ceilalți oaspeți nu ar fi fost plăcuți sau politicoși. Părintele Graeme, care organizase recepția, era cea mai primitoare și mai agreabilă gazdă cu putință. La un moment dat, Părintele Graeme m-a abordat, și mi-a spus că, în apropierea unei fântâni, era o persoană pe care cu siguranță mi-aș fi dorit să o întâlnesc. S-a dovedit a fi o tânără femeie, cochetă și foarte prezentabilă, care, mi-a explicat el, era avocat – „dar mai degrabă tipul de activistă. Lucrează la o fundație care oferă asistență juridică grupurilor antisărăcie din Londra. Probabil o să aveți multe de discutat.”

Am stat de vorbă cu ea. Mi-a spus ce făcea. Eu i-am spus că sunt implicat de mulți ani într-o mișcare globală de dreptate – „mișcarea antiglobalizare”, așa cum a fost poreclită de mass-media. A fost curioasă: citise desigur mult despre Seattle, Genova, bătăile de pe străzi și atacurile cu gaze lacrimogene, dar... în fine, și ce-am făcut cu asta? „De fapt”, i-am spus, „cred că e uimitor cât de mult am reușit să facem în acești câțiva ani.”

„Cum ar fi?” „Cum ar fi, de exemplu, faptul că am reușit să distrugem aproape cu totul Fondul Monetar Internațional.” Cum ea nu prea știa ce era FMI, i-am explicat că, pe scurt, FMI este organizația care impune datoriile lumii – „Ai putea spune că sunt echivalentul pentru marii finanțiști al tipilor ălor care vin și-ți rup picioarele.” Am intrat în explicații istorice, i-am arătat cum, în timpul crizei petrolului din anii ‘70, țările OPEC au ajuns să verse în băncile occidentale atât de mulți bani, peste care dăduseră recent, încât băncile nu mai știau pe unde să-i investească; cum Citibank și Chase au început atunci să trimită agenți prin toată lumea pentru a convinge dictatorii și politicienii din Lumea a Treia să ia împrumuturi (la acea vreme se numeau „go-go banking”) ; cum la început aceste împrumuturi aveau rate ale dobânzilor extrem de mici, doar ca apoi, aproape imediat, dobânzile să crească astronomic – au ajuns la 20 la sută din cauza politicilor monetare ale Statelor Unite de la începutul anilor ‘80-; i-am spus cum, în timpul anilor ‘80 și ‘90, această (politică a SUA) a dus la o criză a datoriilor în Lumea a Treia; cum FMI a intrat atunci pe scenă și a insistat că, pentru a obține refinanțare, țările sărace erau obligate să abandoneze subvențiile la prețurile pentru alimentele de bază, sau chiar politicile de păstrare a unor rezerve strategice de hrană, să abandoneze asistența medicală fără plată și accesul gratuit la educație; și cum toate acestea au dus la colapsul celor mai minimale ajutoare pentru unii dintre cei mai vulnerabili și mai săraci oameni de pe pământ. I-am vorbit despre sărăcie, despre jefuirea resurselor publice, despre colapsul societăților, despre violența endemică, despre foamete, despre lipsa de speranță, și despre viețile distruse.

„Dar care a fost poziția voastră?”, m-a întrebat avocata.

„Referitoare la FMI? Am vrut să abolim FMI.”

„Nu, mă refer la ce poziție ați avut asupra datoriilor țărilor din Lumea a Treia.”

„O, am vrut să le abolim și pe ele. Prima cerință a fost să blocăm FMI, ca să nu le mai poată impune politici de ajustare structurală, care produceau pagube directe, dar am reușit să obținem asta suprinzător de repede. Scopul nostru pe termen lung era amnistia datoriilor. Ceva în genul jubileului

biblic. În ce ne privea,” i-am spus, „gata, după 30 de ani în care banii s-au scurs dinspre țările cele mai sărace către țările cele mai bogate, asta nu mai putea continua.”

„Dar”, a obiectat ea, ca și cum era ceva de la sine înțeles, „aceste țări au împrumutat banii! Cu siguranță fiecare trebuie să-și plătească datoriile.”

În acest moment mi-am dat seama că discuția avea să fie cu totul altfel decât anticipasem.

De unde era să încep? Aș fi putut începe prin a-i explica cum aceste împrumuturi fuseseră luate la început de către dictatori, care nu fuseseră aleși, și care au plasat cea mai mare parte a acestor bani direct în conturile lor personale din băncile elvețiene, și să o rog să se gândească la ce drept mai aveau creditorii să ceară să li se dea banii înapoi nu de către dictator, nici măcar de către gașca sa, ci literalmente luând mâncarea de la gura copiilor flămânzi.

Sau să o rog să se gândească la cât de multe din aceste țări sărace de fapt plătiseră deja până acum de trei sau de patru ori mai mult decât împrumutaseră, numai că, prin miracolul dobânzilor acumulate, nu reușiseră nici acum să micșoreze suma inițială pe care o împrumutaseră.

Puteam să-i arăt și că exista o diferență între refinanțarea împrumuturilor și cerința ca, pentru a obține refinanțare, țările să fie obligate să aplice o politică ortodoxă a pieței libere, elaborată la Washington sau Zurich, cu care cetățenii lor nu au fost niciodată de acord și nici nu ar fi vreodată, și că era necinstit să insiști ca țările să adopte constituții democratice, și apoi să insiști că, oricine este ales, să nu aibă oricum nici un control asupra politicilor țării sale.

Sau ce să-i spun? Că politicile economice impuse de FMI nici măcar nu funcționează? Dar aici era o problemă fundamentală: chiar presupunerea că datoriile trebuie să fie plătite. De fapt, aspectul remarcabil al acestei afirmații „fiecare trebuie să-și plătească datoriile” este că, chiar și așa cum spune teoria economică standard, această afirmație nu e adevărată. Un creditor se presupune că acceptă un anumit nivel de risc. Dacă toate împrumuturile, nu contează cât de idioate, ar putea fi încă recuperabile – dacă nu ar exista legi ale insolvenței, de exemplu – rezultatele ar fi fost dezastruoase. Ce motiv ar avea creditorii să nu acorde un împrumut prostesc?

„Știi că ce spun ține de bun-simț”, am răspuns, „dar chestia amuzantă e că, economic, nu așa trebuie să funcționeze împrumuturile. Instituțiile financiare se presupune că sunt modalități de direcționare a resurselor către investițiile profitabile. Dacă o bancă ar avea garanția că-și va primi banii înapoi, plus dobânda, indiferent ce-ar face, întregul sistem nu ar putea funcționa. Să zicem că m-aș duce la cel mai apropiat sediu al Royal Bank of Scotland și le-aș spune „Știți, tocmai am primit un pont grozav despre cursele de cai. Credeți că mi-ați putea împrumuta 1 milion de lire sterline?” Desigur, ar râde de mine. Dar asta doar pentru că știu că, dacă acel cal pe care am parit nu ar câștiga, ei n-ar mai avea cum să-și recupereze banii. Acum, imaginează-ți că ar exista o lege care ar spune că, orice s-ar întâmpla, banca are garanția că-și primește banii înapoi. Orice s-ar întâmpla, adică, habar n-am, dacă ar trebui să-mi vând fata în sclavie, sau să-mi donez un organ sau ceva. Ei, în cazul ăsta, de ce nu? De ce să chinuim și să așteptăm să vină cineva care are un plan viabil pentru a deschide o spălătorie automată sau ceva similar? În fond, aceasta este situația pe care FMI a creat-o la nivel global: cum să faci ca toate aceste bănci să-și dorească să-i îndoape cu miliarde de dolari pe niște invidizi despre care, de la bun început, nu există nici o îndoială că sunt niște șnapani.”

N-am mai putut continua discuția, pentru că un finanțist beat mângă și-a făcut apariția, după ce-a văzut că discutam despre bani, și a început să facă glume despre hazardul moral și destul de repede, cumva, vorbăria lui s-a transformat într-o lungă, și nu neapărat captivantă, listă a cuceririlor lui sexuale. Am tăiat-o de-acolo.

Și totuși, zile la rând după aceea, acea frază îmi tot răsuna în minte: „Dar trebuie să-ți plătești datoriile.”

Motivul pentru care e atât de puternică e că, de fapt, nici măcar nu e o afirmație economică: e o declarație morală. La urma urmei, dacă nimeni nu și-ar mai plăti datoriile, ce ar mai trebui să fie moralitatea? Să le dai oamenilor ce e al lor. Să-ți accepți responsabilitățile. Să-ți îndeplinești obligațiile față de alții, așa cum te aștepti ca și ceilalți să-și îndeplinească obligațiile față de tine.

Ce exemplu ar putea fi mai evident că cineva se eschivează de la responsabilitățile sale, dacă nu neținându-și o promisiune, sau refuzând să plătească o datorie?

Era aparența atât de evidentă de la sine, mi-am dat seama, ceea ce făcea afirmația atât de perfidă. Acesta e tipul acela de linie atât de fină, că trecerea ei ar putea face ca lucruri teribile să pară total anoste și cu nimic ieșite din comun.

Aceste cuvinte ar putea părea dure, dar nu e greu să ai sentimente atât de puternice în legătură cu astfel de lucruri, după ce-ai văzut unde duc.

Eu am văzut. Timp de aproape doi ani, am trăit în munții din Madagascar. Cu puțin timp înainte să ajung acolo, a existat o epidemie de malarie. A fost o epidemie în special virulentă, pentru că în trecut malaria a mai făcut ravagii în acele zone muntoase ale Madagascar-ului, cu mulți ani înainte, și după mai multe generații, cei mai mulți oameni își pierduseră imunitatea. Problema era că era nevoie de bani pentru a susține un program de eradicare a țânțarilor, din moment ce fuseseră făcute teste periodice pentru a se asigura că țânțarii nu începuseră să se înmulțească din nou, și erau lansate campanii de stropire dacă s-ar fi descoperit că erau acolo. Nu era nevoie de foarte mulți bani. Dar, din cauza programelor de austeritate impuse de FMI, guvernul a tăiat cheltuielile pentru programul de monitorizare a țânțarilor. 10.000 de oameni au murit. Am întâlnit mame tinere care își plâneau copiii morți. S-ar putea crede că e greu să susții că moartea a 10.000 de oameni poate fi justificată pentru a asigura Citibank că nu va trebui să piardă din cauza unui împrumut iresponsabil, care oricum nici nu era foarte important în balanța sa contabilă. Dar, iată aici o femeie perfect decentă – una care mai și lucra pentru o organizație caritabilă – și care privea o asemenea situație ca fiind normală. La urma urmei, Madagascar datora bani, și cu siguranță „fiecare trebuie să-și plătească datoriile...”

Timp de câteva săptămâni, această frază mi-a tot rămas în minte. De ce datorie? Ce face acest concept atât de puternic?

Datoria consumatorilor este sângele care dă viață economiei noastre. Toate națiunile-stat moderne sunt construite pe deficitul de cheltuieli. Datoria a devenit cheiuna centrală a politicii internaționale.

Dar nimeni nu pare să știe exact ce anume e ea, sau cum să se gândească la ea.

Simplul fapt că nu știm ce este datoria, chiar flexibilitatea acestui concept în sine – aici e sursa puterii sale.

Dacă istoria ne arată ceva, e că nu există nici o cale mai bună de a justifica relații fondate pe violență, de a face ca astfel de relații să pară morale, decât prin reîncadrarea lor în limbajul datoriei-mai-presus-de-orice, din cauză că o astfel de reîncadrare face imediat să pară că victima este cea care face ceva rău. Mafioții înțeleg asta foarte bine.

La fel și comandanții armatelor cuceritoare. Timp de mii de ani, bărbați violenți au putut să le spună victimelor lor că acele victime le datorau ceva. Dacă nu le datorau nimic, atunci „le datorau viețile lor” (o expresie grăitoare), pentru că nu fuseseră masacrate.

În zilele noastre, de exemplu, agresiunea militară este definită ca fiind crimă împotriva umanității și tribunale internaționale, când sunt convocate să o judece, de regulă, cer ca agresorii să plătească compensații. Germania a fost obligată să plătească daune imense după primul război mondial, iar Irak-ul încă plătește Kuweitului daune pentru invazia lui Saddam Hussein din 1990.

Și totuși, datoria Lumii a Treia, datoria unor țări ca Madagascar, Bolivia, și Filipine pare să funcționeze exact pe dos. Națiunile datornice din Lumea a Treia sunt aproape exclusiv țări care, la un moment dat, au fost cucerite de țări europene – adesea, chiar acele țări cărora acum le datorează bani.

În 1895, de exemplu, Franța a invadat Madagascar-ul, a lichidat guvernul Reginei de atunci, Ranaivalona a III-a, și a declarat că, de atunci încolo, țara avea să fie o colonie franceză. Unul dintre lucrurile pe care generalului Gallieni le-a făcut „după pacificare”, așa cum lor le place să-i spună (colonizării), a fost să impună taxe foarte mari asupra populației malgașe, în parte ca oamenii din Madagascar să poată returna costul cheltuielilor făcute de francezi pentru invadarea țării lor, dar și, din moment ce coloniile franceze se presupunea că trebuia să se întrețină singure financiar, să ramburseze costurile construirii de drumuri, autostrăzi, poduri, plantații, etc pe care regimul francez dorea să le construiască. Contribu-

abili malgași nu au fost întrebați niciodată dacă doreau acele drumuri, autostrăzi, poduri, plantații și nici nu i-a întrebat nimeni măcar, dacă tot aveau să fie construite, unde era mai multă nevoie de ele.¹

Dimpotrivă: în următoarea jumătate de secol, armata franceză și poliția au masacrat un număr important de malgași, care s-au opus prea viguros acestui aranjament (până la jumătate de milion de oameni, după unele estimări, au fost masacrați în timpul unei singure revolte, în 1947).

Nu e ca și cum Madagascar ar fi făcut vreodată un rău comparabil Franței. În ciuda acestui lucru, de la bun început, poporului malgaș i s-a spus că datora francezilor bani, și până azi, poporul malgaș încă mai datorează francezilor bani, iar restul lumii acceptă acest aranjament ca fiind drept și just. Când „comunitatea internațională” începe să perceapă că ar fi o problemă morală, de regulă, e doar atunci când are impresia că guvernul malgaș își plătește datoriile prea încet.

Dar, datoria nu este doar dreptatea învingătorului; poate fi și un mod de a-i pedepsi pe învingătorii care nu ar fi trebuit să câștige de la bun început.

Cel mai spectaculos exemplu în acest sens este istoria Republicii Haiti – prima națiune săracă ce a fost plasată permanent în situația de munci pentru a plăti o datorie. Haiti a fost o națiune fondată de foștii sclavi de pe plantații, care au cutezat nu doar să se ridice din genunchi într-o rebeliune, în mijlocul unei mărețe declarații a drepturilor universale și a libertăților, dar și să învingă armatele lui Napoleon trimise să îi facă pe acești oameni să se întoarcă în sclavie. Franța imediat a insistat că noua republică îi datora daune de 150 de milioane de franci pentru plantațiile expropriate, precum și pentru cheltuielile logistice ale expedițiilor militare eșuate, și toate celelalte națiuni, inclusiv Statele Unite, au fost de acord să impună un embargo asupra acestei țări până când va plăti.

Suma a fost intenționat stabilită pentru a fi imposibil de plătit (azi ar fi echivalentul a 18 miliarde de dolari), iar embargoul care a urmat s-a asigurat că numele „Haiti” va fi sinonim de-atunci încoace cu datoria, sărăcia și mizeria umană.²

Uneori, totuși, datoria pare să însemne chiar opusul. Începând din deceniul 1980, Statele Unite, care au insistat asupra unor condiții foarte rigide pentru rambursarea datoriei Lumii a Treia, ele însele – în special din cauza cheltuielilor militare din ce în ce mai mari – au acumulat datorii, care le fac pe cele ale tuturor țărilor Lumii a Treia, la un loc, să pară minuscule prin comparație. Datoria externă a Statelor Unite, totuși, ia forma unor obligațiuni financiare emise de Trezoreria SUA, deținute de investitorii instituționali în țări (Germania, Japonia, Coreea de Sud, Taiwan, Tailanda, Statele din Golf) care, în cele mai multe cazuri sunt efectiv protectorate militare ale SUA, împânzite de baze militare ale Statelor Unite, ale căror depozite sunt pline de arme și echipamente, plătite exact cu acel deficit de cheltuie. Această situație s-a schimbat puțin acum că China a intrat pe scenă (China este un caz special, din motive pe care le voi explica mai târziu), dar nu foarte mult – chiar și China găsește că a deține atât de multe obligațiuni financiare ale Trezoreriei americane o face într-o anumită măsură dependentă de interesele SUA, în loc să fie exact invers.

Dar care e statutul acestor bani care continuă să fie vărsați în trezoreria Statelor Unite? Reprezintă acești bani împrumuturi? Sau sunt biruri? În trecut, puterile militare, care mențineau sute de baze militare în afara teritoriului lor, erau de obicei numite ”imperii”, iar imperiile, în mod regulat, pretindeau tribut popoarelor vasale. Guvernul S.U.A. insistă, desigur, că nu este un imperiu – dar că așa e poate fi ușor demonstrat întrucât singurul motiv pentru care insistă ca aceste plăți să fie considerate ”împrumuturi”, și nu ”tribut”, este tocmai pentru a nega realitatea a ceea ce se întâmplă de fapt.

Acum, e adevărat că de-a lungul istoriei, anumite tipuri de datorie, și anumite tipuri de datornici, au fost mereu tratate diferit decât altele. În deceniul 1720, unul dintre lucrurile care a scandalizat cel mai tare publicul britanic, când condițiile din închisorile datornicilor au fost dezvăluite de presa populară, a

¹ Cu rezultatele predictibile că acestea nu erau construite de fapt pentru ca poporul malgaș să aibă o viață mai ușoară în propria lui țară, ci mai ales pentru a transporta produsele de pe plantații la vapoarele din porturi pentru a obține valuta cu care au plătit drumurile și căile ferate de la bun început.

² Statele Unite, de exemplu, au recunoscut Republica Haiti abia în 1860. Franța a insistat cu încăpățănare și Republica Haiti a fost în cele din urmă obligată să plătească echivalentul a 21 de miliarde de dolari între 1925 și 1946, cea mai mare parte a acestei perioade de timp aflându-se sub ocupație militară americană.

fost faptul că aceste închisori erau în mod obișnuit împărțite în două secțiuni. Deținuții aristocrați, care adesea se gândeau să stea o perioadă scurtă la Fleet sau la Marshalsea – ceva în genul unei declarații la modă – aveau servitori care le aduceau vinul și cina, și li se permiteau vizite regulate din partea prostituatelor.

În „partea obișnuită”, datornicii săraci erau ținuti în lanțuri în celule neîncăpătoare, „pline de mizerie și șobolani”, așa cum a scris un ziar, „și se chinuiau pentru restul vieții, fără să-i fie cuiva milă de ei, până mureau de foame sau de carceră.”³

Într-un fel puteți vedea actualele aranjamente economice mondiale ca pe o versiune mai extinsă a fostelor închisori ale datornicilor: Statele Unite, în acest caz, fiind datornicul care are Cadillac, Madagascar fiind săracul care moare de foame în celula alăturată, în timp ce servitorii datornicilor cu Cadillac îi țin predici despre cum problemele sale se datorează propriei sale iresponsabilități.

Și aici se mai întâmplă ceva fundamental: o chestiune filosofică, chiar, la care am putea să ne gândim bine. Care este diferența dacă un gangster își scoate arma și îți cere să-i dai 1.000 de dolari, ca „taxă de protecție”, sau dacă același gangster te amenință cu arma și îți cere să-i dai 1.000 de dolari „împrumut”?

În cele mai multe feluri, evident, nici una. Dar, în anumite feluri, există o diferență.

În ce privește cazul datoriei S.U.A. către Coreea sau Japonia, unde balanța de putere se poate schimba în orice moment, dacă America și-ar pierde supremația militară, dacă gangsterul și-ar pierde controlul asupra călăilor, acel „împrumut” ar putea să fie tratat foarte diferit. Acel împrumut ar deveni o îndatorare adevărată. Dar, elementul crucial ar părea să fie tot pistolul.

Există o veche scenetă comică și ea demonstrează acest lucru mult mai elegant – iată cum a fost interpretată de Steve Wright:

„Și cum mergeam pe stradă cu un prieten zilele trecute, ne trezim față în față cu tipul ăsta, care țâșnise de pe-o alee, și care ne spune: „Măinile sus”. În timp ce-mi scoteam portofelul, m-am gândit: „N-ar trebui să fie chiar așa o pierdere totală.” Așa că am scos ceva bani, m-am întors către prietenul meu și i-am zis: „Hei, Fred, uite ăia 50 de dolari pe care ți-i datoram.” Tălharul a fost atât de jignit că a scos 1.000 de dolari din banii lui, l-a forțat pe Fred să mi-i împrumute cu pistolul la tâmplă, și apoi i-a luat el înapoi din nou.”

Într-o analiză finală, bărbatul cu pistolul nu trebuie să facă nimic din ceea ce nu vrea să facă. Dar, pentru a fi capabil să conducă eficient chiar și un regim bazat pe violență, el trebuie să stabilească un anumit set de reguli. Regulile pot fi complet arbitrare. Într-un fel, nici nu contează care sunt. Sau, cel puțin, nu contează la început. Problema e, că, în momentul în care începe să formuleze lucrurile în termeni de datorie, oamenii inevitabil încep să se întrebe cine de fapt datorează ce și cui.

Disputele legate de datorie durează de cel puțin 5.000 de ani. În cea mai mare parte a istoriei – cel puțin a istoriei statelor și imperiilor – celor mai mulți oameni li s-a spus că sunt datornici.⁴

Istoricii, și în special, istoricii ideilor, au fost în mod ciudat dezinteresați să arate care au fost consecințele umane; mai ales că această situație – mai mult decât oricare alta – a provocat mereu crime și revolte.

Spune-le oamenilor că sunt inferiori, e puțin probabil că vor fi încântați de asta, dar acest lucru, în mod surprinzător, rareori duce la revoltă armată. Spune-le oamenilor că sunt potențial egali care au eșuat și că, prin urmare, chiar și ceea ce au nu merită, că nu e al lor de drept, și e mult mai probabil că răspunsul lor va fi furia. Cu siguranță, asta ar părea că ne învață istoria.

Timp de mii de ani, lupta dintre bogați și săraci a luat în mare parte forma conflictelor dintre creditori și datornici – a disputelor despre drepturi și prejudicii la plata cametei, munca permanentă pentru plata unei datorii, amnistie, repunere în posesie, restituire, confiscarea oilor, confiscarea viilor, și vânzarea în sclavie a copiilor celor care aveau datorii.

³ Hallam 1866 V: 269-70. Din moment ce guvernul nu a simțit că se cuvine să susțină cheltuielile de întreținere, se aștepta ca prizonierii să asigure ei singuri întregul cost al încarcerării lor. Dacă nu puteau, pur și simplu erau lăsați să moară de foame.

⁴ Dacă considerăm că responsabilitățile legate de taxe sunt datorii, este majoritatea copleșitoare și nimic altceva decât cele două sunt legate una de alta, din moment ce de-a lungul istoriei, nevoia de a strânge bani pentru plata taxelor a fost întotdeauna cel mai des întâlnit motiv pentru care oamenii se îndatorau până peste poate.

Tocmai de aceea, în ultimii 5000 de ani, cu o remarcabilă regularitate, insurecțiile populare au început în același fel: cu ritualul distrugerii registrelor datornicilor – tablete, papirusuri, registre contabile, orice altă formă ar fi avut acestea. (După asta, rebelii de regulă distrug registrele de taxe și pe cele privind drepurile de proprietate asupra pământului.) Așa cum marelui clasicist, Moses Finley, adesea îi plăcea să spună, în lumea antică, toate mișcările revoluționare au avut același și un singur program: „Anulați datoriile și redistribuiți pământul.”⁵

Tendința noastră de a trece cu vederea acest lucru e cu atât mai bizară când te gândești cât de mult din morala noastră contemporană și din limbajul religios s-a născut direct tocmai din asemenea conflicte. Cuvinte ca „prețuire” sau „răscumpărare” sunt cele mai evidente, din moment ce le-am luat direct din limbajul finanțelor antice. Într-un sens mai larg, același lucru poate fi spus despre „vină”, „libertate”, „iertare” și chiar și „păcat”.

Dispute despre cine ce datorează cui au jucat un rol central în modelarea vocabularului nostru de bază despre bine și rău.

Faptul că atât de mult din acest limbaj s-a format în dispute despre datorie a lăsat acest concept în mod ciudat incoerent. La urma urmei, ca să se certe cu regele, cineva trebuia să folosească limbajul regelui, chiar dacă premisa inițială avea sau nu avea sens.

Dacă te uiți la istoria datoriei, atunci, ce descoperi, înainte de orice, este o profundă confuzie morală. Manifestarea ei cea mai evidentă e că, aproape peste tot, cineva află că majoritatea ființelor umane susțineau în același timp că (1) a da înapoi banii împrumutați era o simplă chestiune de moralitate, și (2) oricine avea obiceiul de a împrumuta bani era rău. E adevărat că opiniile asupra acestui ultim punct se schimbă în sensul că era când bun, când rău.

O posibilitate extremă ar putea fi situația pe care antropologul francez, Jean-Claude Galey, a întâlnit-o într-o regiune estică din Himalaya, unde, chiar și în anii 1970, castelor inferioare, de jos, li se spunea „cei dispăruți”, din moment ce se credea că descindeau dintr-o populație care, pe timpuri, a fost cucerită de actuala castă de moșieri, cu multe secole în urmă – și care trăiau într-o situație de îndatorare permanentă și de dependență. Lipsiți de pământ și fără nici un ban, ei erau obligați să ceară împrumuturi de la moșieri pur și simplu pentru a găsi o cale să-și asigure hrana – nu pentru bani, din moment ce sumele erau meschine, ci pentru că se aștepta ca datornicii săraci să plătească dobânda sub forma de muncă, ceea ce însemna că li se asigurau cel puțin mâncare și adăpost în timp ce făceau curățenie în casele și dependințele creditorilor lor și le reparau șoproanele.

Pentru „cei dispăruți”, la fel ca și pentru cei mai mulți oameni din lume, de fapt – cele mai semnificative cheltuieli ale vieții erau nunțile și înmormântările. Acestea necesitau sume foarte mari de bani, pe care întotdeauna ei erau nevoiți să le împrumute. În asemenea cazuri, era practica obișnuită, explică Galey, pentru cei din castele înalte care dădeau aceste împrumuturi să ia fata unui datornic, ca garanție. Adesea, când un om sărac trebuia să împrumute bani pentru căsătoria fiicei sale, garanția era chiar mireasa. Fetei i se cerea ca, după noaptea nunții, să se ducă la casa celui care împrumutase bani familiei sale, și să petreacă acolo câteva luni ca și concubina creditorului, ca apoi, după ce el se plictisea, să fie trimisă departe în cine știe ce pădure, în vreo tabără de lucrători forestieri, unde ar fi trebuit să petreacă următorul an sau doi ca prostituată, pentru a achita datoria tatălui ei. Odată ce datoria fusese plătită, ea se întorcea la soțul ei și își începea viața de familie, ca femeie măritată.⁶

Acest lucru pare șocant, revoltător chiar, dar Galey nu relatează existența nici unui sentiment răspândit de nedreptate. Toată lumea părea să simtă că chiar așa trebuia să fie lucrurile. Nici brahmanii locali nu se arătau foarte revoltați, ei fiind cele mai înalte instanțe în chestiuni legate de moralitate – dar acest lucru nici nu e de mirare, din moment ce cei mai puternici oameni care împrumutau bani erau chiar brahmanii înșiși.

Chiar și aici, desigur, este greu să știm ce își spuneau datornicii în spatele ușilor închise, când nu i auzea nimeni. Dacă un grup de rebeli maoiști ar obține deodată controlul asupra unei zone (unii

⁵ Finley 1960:63 ; 1963 :24; 1974:80; 1981:106; 1983 :108 . Și astea sunt doar cele de urma cărora am dat eu. Ce spune despre Grecia și Roma pare să fie la fel de valabil și pentru Japonia sau China.

⁶ Galey 1983

operează în această parte din India rurală) și i-ar aduce pe toți cămătarii locali la judecată, am putea auzi tot felul de păreri exprimate.

Și totuși, ceea ce Galey descrie reprezintă o posibilitate extremă: una în care înșiși cămătarii reprezentau cea mai înaltă autoritate morală. Comparați asta cu, să spunem, Franța medievală, unde statutul moral al celor care împrumutau bani era pus serios la îndoială. Biserica catolică a interzis întotdeauna practica împrumutării banilor cu dobândă, dar conducătorii au căzut adesea în desuetitudine, făcând ca ierarhia bisericii să fie nevoită să autorizeze campanii de predici, să trimită călugări zdrențuroși să călătorească din oraș în oraș pentru a-i preveni pe cămătari că, dacă nu se pocăiau și nu dădeau înapoi toată camăta extrasă de la victimele lor, cu siguranță vor ajunge în Iad.

Aceste slujbe, multe au supraviețuit, sunt pline de povești îngrozitoare despre judecata lui Dumnezeu asupra cămătarilor care nu s-au pocăit: povești despre oameni bogați loviți de demență sau de boli teribile, hăituiți de coșmaruri pe patul de moarte cu șerpi sau demoni care curând aveau să le sfâșie și să le mănânce carnea de pe ei.

În secolul al 12-lea, când asemenea campanii au atins un punct culminant, sancțiuni mult mai directe au început să fie aplicate. Papalitatea a emis instrucțiuni către parohiile locale ca toți cămătarii cunoscuți să fie excomunicați; nu mai aveau voie să primească sacramentele, și cu nici o excepție nu mai aveau voie să fie înmormântați în pământ sfânt. Un cardinal francez, Jacques de Vitry, scriind în jurul anului 1210, spune povestea unui anume influent cămătar ai cărui prieteni au încercat să facă presiuni asupra parohiei locale să nu respecte regulile și să permită ca el să fie îngropat în cimitirul bisericii:

”Din moment ce prietenii cămătarului mort insistau foarte tare, preotul a cedat presiunii lor și le-a spus: „Să punem trupul lui pe un măgar și să vedem care e voința Domnului, și ce va face El cu trupul lui. Oriunde îl duce măgarul, fie că e la biserică, la cimitir, sau în oricare altă parte, acolo îl vom îngropa.” Cadavrul a fost pus pe un măgar care l-a dus direct la locul unde era spânzuratoarea, și dintr-o opintire zdravănă, a azvârlit cadavrul fix în băligarul de sub eșafod.”⁷

Citind și altă literatură, este aproape imposibil să găsești o singură reprezentare pozitivă a cămătarilor – sau în orice caz, a unui cămătar de profesie, care înseamnă prin definiție – om care percepe dobândă/camăta.

Nu sunt sigur dacă există o altă profesie (călăii?) care să aibă o imagine mai proastă. Este în mod particular remarcabil când te gândești că, spre deosebire de călăi, cămătarii adesea făceau parte din clasa celor mai bogați și celor mai puternici oameni din comunitățile lor. Și totuși chiar și numele „cămătar” evocă imaginea unui rechin, bani plini de sânge, carceră a trupului, vânzarea sufletului, și, deasupra tuturor acestora, a Diavolului, adesea prezentându-se el însuși ca un fel de cămătar, un contabil diabolic, cu registrele lui, cu figura care se ivește amenințător chiar în spatele cămătarului, așteptând vremea când va putea lua în posesiune sufletul ticălosului, care, prin tocmai meseria sa, în mod clar făcuse un pact cu iadul.

Istoric, au existat doar două modalități efective pentru ca un cămătar să încerce să scape de oprobiul public: ori să arunce responsabilitatea asupra unei a treia părți, ori să insiste că cel care împrumuta bani de la el era chiar și mai rău. În Europa medievală, de exemplu, lorzii adesea apelau la prima modalitate, angajând evrei pe post de surogați. Mulți vorbeau chiar și despre evreul ”nostru” – adică evreii care se aflau sub propria lor protecție – deși în practică asta de regulă însemna că ei în primul rând le negau dreptul evreilor aflați pe teritoriile lor la orice alt mijloc de a supraviețui în afară de a accepta să devină cei care împrumută bani în numele lor (ceea ce garanta că evreii vor fi detestați de toată lumea), apoi periodic se întorceau împotriva lor, pretinzând că erau creaturi detestabile, și că luau banii pentru ei înșiși.

A doua abordare e desigur mai obișnuită. Dar de obicei duce la concluzia că ambele părți implicate într-un împrumut erau vinovate în egală măsură; întreaga afacere este o treabă murdară; și, cel mai probabil, amândoi erau condamnați să ardă în flăcările iadului.

⁷ Jacques de Vitry, in Le Goff 1990:64.

Alte tradiții religioase aveau perspective diferite. În codurile de legi ale hindușilor medievali, nu doar că împrumuturile cu camătă erau permise (principala prevedere era cea că dobânda nu avea voie să fie niciodată mai mare decât suma împrumutată), ci adesea subliniau că un datornic care nu își plătea datoria avea să fie reîncarnat ca sclav în gospodăria creditorului său – sau, în codurile de mai târziu, că avea să fie reîncarnat într-un cal sau un bou. Aceeași atitudine tolerantă către cei care dădeau bani cu împrumut, și avertismente karmice împotriva datornicilor reapar în multe secte ale budismului. Chiar și așa, în momentul în care se credea că acei cămătari au mers prea departe, începeau să apară exact același povești care circulau și în Europa. Un autor medieval japonez povestește – insistă că este o poveste adevărată – despre înfricoșătoarea soartă a lui Hiromushime, soția unui bogat guvernator al unei regiuni din jurul anului 776 era noastră.

O femeie extraordinar de lacomă, „ea adăuga apă orezului și vinului pe care le vindea pentru a face un profit uriaș din sake-ul diluat. În ziua în care împrumuta ceva cuiva folosea o oca de dimensiuni mici, dar când își recupera împrumutul folosea o oca de dimensiuni mai mari. Când împrumuta orezul, ocaua ei înregistra porții mici, dar când primea plata înapoi, cantitățile erau enorme. Dobânda pe care ea o colecta cu forța ajungea să fie uneori și de 10 sau de 100 de ori mai mare decât împrumutul original. Era rigidă când era vorba să-și colecteze datoriile și nu arăta pic de milă. Din cauza asta, mulți oameni au fost împinși într-o situație disperată; și-au abandonat gospodăriile ca să scape de ea și au luat calea altor provincii.”⁸

După ce Hiromushime a murit, timp de șapte zile, călugării s-au rugat deasupra coșciugului ei închis. În a șaptea zi, trupul ei s-a întors misterios la viață: „Cei care au venit o să vadă au fost izbiți de o duhoare de nedescris. De la brâu în sus ea deja devenise un bou, și patru coarne îi ieșeau din țeastă. Măinile ei deveniseră membrele unui bou, unghiile ei semănau cu copitele. De la brâu în jos însă, trupul ei rămăsese al unui om. Detesta orezul și prefera să mănânce iarbă. Modul în care mânca era rumegarea. Goală, zăcea în propriile ei excremente.”⁹

Mulțimile de curioși au venit să o vadă. Vinovați și plini de rușine, cei din familia ei au făcut încercări disperate de a obține iertarea, au anulat datoriile tuturor, au donat mult din averea lor lăcașurilor de cult. În cele din urmă, au obținut mila, iar monstrul a murit.

Autorul, el însuși un călugăr, credea că această poveste reprezenta un caz clar de reîncarnare prematură – femeia fusese pedepsită de legea karmei pentru că a încălcat „atât ceea ce e rezonabil, cât și ceea ce e drept.” Problema călugărului erau scripturile budiste, până acum ele au discutat explicit această chestiune, dar nu au prevăzut un precedent similar. În mod normal, datornicii erau cei care ar fi trebuit să se transforme în boi, nu creditorii. Prin urmare, când a venit timpul să explice morala poveștii, expunerea sa a devenit indiscutabil confuză: „Este așa cum spune o sutra: „Când nu dăm înapoi lucrurile pe care le-am împrumutat, plătim prin reîncarnarea în cal sau bou.” „Datornicul e ca un sclav, creditorul e ca un stăpân.” Sau, din nou: „datornicul e ca un fazan, iar creditorul său e ca un vultur.” „Dacă ești în situația în care ai acordat un împrumut, nu pune presiune nerezonabilă pe datornicul tău să-ți dea împrumutul înapoi. Dacă faci asta, te vei reîncarna în cal sau bou, și vei fi pus să muncești pentru cel care ți-a fost dator ție, și atunci vei fi nevoit să plătești de mult mai multe ori în plus.”¹⁰ Deci cum e? Ei nu pot să sfârșească amândoi ca animale în grajdurile fiecăruia.

Toate marile tradiții religioase par să se lovească de această încurcătură într-o formă sau alta. Pe de o parte, în măsura în care toate relațiile umane au implicat datorii, toate sunt moral compromise. Ambele părți sunt probabil vinovate de ceva chiar înainte de a intra în relația de datorie; în cel mai bun caz, ele sunt în fața pericolului semnificativ de a deveni vinovate dacă datoria e amânată. Pe de altă parte, când spunem că cineva se poartă ca și cum „nu datorează nimic nimănui”, nu descriem acea persoană ca fiind un model de perfecțiune. În lumea seculară, moralitatea constă, în general, din îndeplinirea obligațiilor noastre către ceilalți, și avem tendința încăpățânată de a imagina acele obligații ca datorii. Călugării,

⁸ Kyokai, Record of Miraculous Events in Japan (c. 822 AD), Tale 26, citat în LaFleur 1986:36. Vedeti și Nakamura 1996:257-59.

⁹ ibid:J6

¹⁰ ibid:J7

poate, ar putea evita dilema, detașându-se de lumea seculară cu totul, dar noi ceilalți se pare că suntem condamnați să trăim într-un univers care nu prea are sens.

Pilda lui Hiromushime este o ilustrare perfectă a impulsului de a-l acuza pe cel care acuză – exact la fel ca în povestea despre cămătarul mort și măgar, accentul acolo fiind pus pe excremente, animale, și umilire și acest lucru este făcut cu intenția clară de a fi o dreptate poetică, creditorul fiind forțat să trăiască aceleași sentimente de rușine și degradare pe care datornicii sunt mereu făcuți să le simtă.

Totul este o modalitate mai intensă, mai viscerală de a pune aceeași întrebare: "Cine datorează ce cui?"

Este de asemenea o perfectă ilustrare a cum, în momentul în care cineva pune întrebarea "Cine datorează de fapt ce și cui?", acel cineva începe să adopte limbajul creditorului. Ca și cum dacă nu ne plătim datoriile, "plata noastră devine aceea de a fi reîncarnați în cal sau bou"; deci dacă ești un creditor nerezonabil, și tu va trebui să "plătești". Chiar și justiția karmică poate fi astfel redusă la limbajul tranzacțiilor de afaceri.

Aici ajungem la chestiunea esențială a acestei cărți: Ce anume înseamnă, în mod precis, să spui că sensul moralității și dreptății este redus la limbajul unei tranzacții de afaceri? Ce înseamnă când reducem obligațiile morale la datorii? Ce se schimbă când rolurile se inversează? Și cum vorbim despre ele când limbajul nostru a fost atât de mult modelat de către piață? La un nivel, diferența dintre o obligație și o datorie este simplă și evidentă. O datorie este obligația de a plăti o anumită sumă de bani. În consecință, spre deosebire de alte forme de obligații, aceasta poate fi cuantificată în mod precis. Aceasta permite datorii să devină simple, reci, impersonale – ceea ce în schimb le permite să fie transferabile. Dacă cineva datorează cuiva o favoare, sau viața sa altei ființe umane – acel cineva este deținut de acea persoană în mod specific. Dar dacă cineva datorează 40 de dolari la o dobândă de 12 la sută, nu prea contează cine e creditorul; nici nici una dintre cele două părți nu trebuie să se gândească prea mult la nevoile și necesitățile celeilalte părți, sau la ce poate ea face – așa cum în mod sigur s-ar gândi dacă ce era datorat era o favoare, sau respect sau recunoștință.

Cineva nu trebuie să calculeze costurile umane; trebuie doar să calculeze împrumutul brut, contabilitatea, penalitățile și ratele de interes. Dacă ajungi să-ți abandonezi casa și să hoinărești prin alte provincii, dacă fata ta ajunge să trăiască într-un lagăr de mineri lucrând ca prostituată, ei bine, e regretabil, dar e neimportant în ce-l privește pe creditor. Bani sunt bani, și o înțelegere e o înțelegere.

Din această perspectivă, factorul crucial, și un subiect care va fi explorat pe îndelete în paginile care urmează, este capacitatea banilor de a transforma moralitatea într-o chestiune de aritmetică impersonală – și, făcând astfel, să justifice lucrurile care altfel par revoltătoare sau obscene.

Factorul de violență, pe care l-am subliniat până acum, poate părea secundar. Diferența dintre „o datorie” și o simplă obligație morală nu este prezența sau absența bărbaților cu arme care pot impune acea obligație, confiscând posesiunile debitorului sau amenințând să-i rupă picioarele. E pur și simplu că un creditor are mijloacele de a specifica, numeric, exact cât datornicul îi datorează. În orice caz, dacă te uiți la această chestiune mai atent, descoperi că aceste două elemente – violența și cuantificarea – sunt intim legate unul de altul.

De fapt, este aproape imposibil să dai de unul fără să fie și celălalt prezent.

Cămătarii francezi aveau prieteni puternici și oameni care le colectau banii, capabili să intimideze chiar și autoritățile bisericii. Cum altfel ar fi putut să colecționeze datorii care, de altfel, tehnic erau ilegale? Hiromushime refuza total să facă vreun compromis cu datornicii ei – "nu arăta pic de milă" – dar, apoi, soțul ei era guvernator. Ea nu trebuia să arate milă. Noi, care nu avem mercenari înarmați, nu ne putem permite să fim atât de exigenți.

Modul în care violența, sau amenințarea cu violența, transformă relațiile umane în matematică va ieși la iveală din nou și din nou pe parcursul acestei cărți.

Este cea mai mare sursă de confuzie morală care pare să plutească în jurul a orice ține de chestiunea datoriei. Dilemele care rezultă par să fie la fel de vechi ca însăși civilizația. Putem observa acest proces chiar în primele povestiri documentate din Mesopotamia antică; el își găsește prima expresie filosofică în Vedas, reapare în nesfârșite forme de-a lungul întregii istorii, și încă zace sub textura esențială a

instituțiilor noastre de azi – statul și piața, concepțiile noastre cele mai fundamentale despre natura libertății, moralității, dorinței de a ne asocia – toate acestea fiind modelate de o istorie a războiului, cuceririlor și sclaviei, în moduri pe care nu mai suntem în stare să le percepem, pentru că nu ne putem imagina că lucrurile ar fi putut să fie altfel.

Există motive evidente de ce acesta e un moment în special important pentru a reexamina istoria datoriei. Septembrie 2008 a fost începutul unei crize care aproape a paralizat întreaga economie mondială. În multe feluri, economia mondială a înghețat literalmente: vapoarele s-au oprit și nu au mai traversat oceanele, mii dintre ele au tras ancora la țărm. Macaralele de pe șantierul de construcții au fost demontate, din moment ce clădirile nu mai erau construite. Băncile în general au încetat să mai facă împrumuturi. Au existat nu doar furie publică și uluire, ci chiar și începutul de fapt al unei conversații publice despre natura datoriei, a banilor, a instituțiilor financiare care au ajuns să țină soarta națiunilor în propriile lor mâini. Dar acela a fost doar un moment. Conversația nu a avut niciodată loc.

Motivul pentru care oamenii erau pregătiți pentru această discuție era că povestea care li s-a spus tututor în ultima decadă s-a dovedit a fi o minciună colosală. Nu există nici un alt mod mai politicos de a o spune. Ani la rând, toată lumea a auzit despre o grămadă de noi, ultrasofisticate inovații financiare: creditul și derivatele financiare, ipotetici colaterale, derivate de obligațiuni, asigurări hibride, conversia datoriilor în acțiuni, și multe altele. Aceste noi derivate de piață erau atât de incredibil de sofisticate că – potrivit unei întâmplări relevante – o casă de investiții celebră a fost nevoită să angajeze astrofizicieni ca să asigure funcționarea unor programe atât de complexe că nici măcar finanțistii n-aveau nici o șansă să le priceapă. Mesajul a fost transparent: lăsați lucrurile astea pe mâna profesioniștilor. Voi n-ați putea niciodată să pricepeți chestiile astea. Chiar dacă nu-i plăci pe finanțistii capitaliști prea mult (și puțini au tendința să susțină că ar fi ceva de plăcut la ei), ei au fost orice dacă nu capabili, de fapt atât de pre-natural capabili, că supravegherea democratică a piețelor financiare trebuia să fie ceva pur și simplu de neconceput. (Chiar și foarte mulți profesori universitari au fost păcăliți așa. Îmi amintesc că mergeam la conferințe în 2006 și 2007 unde teoreticienii sociali la modă prezentau hârtii susținând că acestea erau noile forme de securizare, legate de noile tehnologii ale informației, prevestind o transformare chiar în natura timpului, a posibilității, chiar a însăși realității. Îmi amintesc că îmi spuneam în gând: "Fraierilor!" Și asta au și fost.) S-a dovedit că multe, dacă nu toate, nu fuseseră altceva decât înșelătorii foarte rafinate și bine gândite. Constau din operațiuni de vânzare a ipotecilor familiilor sărace, mascate într-un asemenea hal, încât să facă eventualul faliment inevitabil; făcând pariuri pe cât o să le mai ia jucătorilor la bursă să rămână lefteri; făcând pachete de ipoteci și licitând și vânzându-le investitorilor instituționali (reprezentând, poate, chiar fondul de pensii al deținătorilor de ipoteci), pretinzând că vor face bani orice s-ar întâmpla, și permițând așa-zișilor investitori să tranzacționeze asemenea pachete de ipoteci ca și cum ar fi fost bani; respingând responsabilitatea de a plăti pariul promis conglomeratelor gigantilor de asigurări, care dacă s-ar fi scufundat sub greutatea datoriei rezultate (ceea ce cu siguranță s-ar fi întâmplat), ar fi trebuit să fie salvate de stat cu banii contribuabililor (așa cum aceste conglomerate au fost salvate de stat).¹¹ Cu cu alte cuvinte, seamănă foarte mult cu o versiune nemaipomenit de elaborată a ceea ce băncile au făcut când au împrumutat bani dictatorilor din Bolivia și Gabon la sfârșitul anilor '70: au făcut împrumuturi total iresponsabile știind foarte bine că, odată ce s-a aflat că au făcut asta, politicienii și birocrații se vor agăța de ei ca să se asigure că își vor primi banii înapoi, nu contează câte vieți umane trebuiau distruse pentru asta.

¹¹ Simon Johnson, șeful economiștilor FMI din acea perioadă, exprimat-o destul de concis într-un articol recent din The Atlantic: „Monitorii, legislatorii și academicienii aproape toți au presupus că managerii acestor bănci știau ce făceau. În retrospectivă, ei habar n-aveau. Divizia de produse financiare a AIG, de exemplu, a făcut profituri de 2,5 miliarde de dolari neimpozitabile în 2005, cel mai mult vânzând asigurări sub prețul pieței pe baza unor garanții prost înțelese și foarte slabe. Adesea descrisă ca „adunând mărunțișul din fața unui tăvălug”, această strategie este profitabilă în anii obișnuiți, și catastrofală în anii răi. Din toamna trecută, AIG avea asigurări care atârnavă în gol în valoare de 400 de miliarde în garanții. Până azi, guvernul Statelor Unite, într-un efort de a salva compania, a angajat în jur de 180 de miliarde în investiții și împrumuturi pentru a acoperi pierderile pe care modelul sofisticat de risc al AIG promisese că erau virtual imposibile.” (Johnson 2010) Desigur, Johnson trece peste faptul că AIG știa perfect ce urma să se întâmple, dar pur și simplu nu i-a pasat, din moment ce știa că tăvălugul urma să zdrobească pe altcineva.

Diferența, totuși, a fost că de data asta, bancherii au făcut-o la o dimensiune de neconceput: volumul total al datoriei ajunsese să fie mai mare decât totatul produselor interne brute ale fiecărei țări din lume – și au aruncat lumea într-o spirală a datoriilor care aproape a distrus sistemul.

Armatele și poliția s-au înarmat pentru a combate războaiele și rebeliunile, dar nici o astfel de manifestare nu s-a materializat. Însă, nici nu au avut loc schimbări semnificative în modul în care sistemul e condus.

La un moment dat, toată lumea presupune că din moment ce chiar instituțiile care sunt definiția capitalismului (Lehman Brothers, Citibank, General Motors) au început să se clatine, și toate pretențiile lor de a deține înțelepciunea superioară s-au dovedit a fi false, am reîncepe o conversație mai răspândită despre natura datoriei și a instituțiilor de credit. Și nu doar o conversație. Părea că cei mai mulți americani erau deschiși față de unele soluții radicale. Sondajele arătau că o majoritate covârșitoare de americani credeau că băncile nu ar trebui salvate, *oricare ar fi fost consecințele economice*, dar că cetățenii obișnuiți care s-au ales cu ipotece incorecte ar trebui salvați. În Statele Unite așa ceva e chiar extrarodinar. Din vremurile coloniale, americanii au fost populația cea mai puțin înțelegătoare față de datornici. Într-un fel asta e straniu, din moment ce America a fost făcută mai ales de datornici care fugeau de creditori, dar e o țară în care ideea că moralitatea e o chestiune care ține de plata datoriilor este mult mai profundă decât în oricare altă țară. În vremurile coloniale, urechea unui datornic care nu putea plăti era adesea agățată de oficiul poștal. Statele Unite au fost una dintre ultimele țări care să adopte o lege a falimentului: în ciuda faptului că, în 1787, Constituția în mod specific a însărcinat noul guvern cu crearea unei astfel de legi, dar toate încercările au fost respinse „din motive morale” până în 1898.¹² Schimbarea a fost epocală. Din exact acest motiv, poate, cei care conduc moderarea dezbatelor în media și legislatorii au decis că acum nu venise timpul.

Guvernul Statelor Unite efectiv a pus un bandaj de 3 trilioane de dolari peste problemă și nu a schimbat nimic. Bancherii au fost salvați; datornicii mici – cu un număr meschin de excepții – nu au fost.¹³

Dimpotrivă, în toiul celei mai mari recesiuni economice din anii '30, deja începem să vedem o campanie de stigmatizare dusă împotriva lor – campanie condusă de corporații financiare, care acum s-au întors împotriva aceluiași guvern, care pe ele le-a salvat, pentru a-l forța să aplice legea cu toată forța împotriva cetățenilor obișnuiți aflați în necazuri financiare. „Nu e o crimă să datorezi bani,” relatează Minneapolis-St. Paul StarTribune, „dar a devenit o rutină ca oamenii să fie aruncați în închisori, dacă nu pot să-și plătească datoriile”. În Minnesota, „folosirea mandatelor de arestare împotriva datornicilor s-a mărit cu 60 la sută în ultimii 4 ani, cu 845 de cazuri în 2009... În Illinois și Indiana de sud-vest, unii judecători îi trimit la închisoare pe datornici dacă nu pot achita cheltuielile de judecată. În cazuri extreme, oamenii stau în închisori până când strâng o plată minimală. În ianuarie [2010], un judecător a condamnat un bărbat din Kenney, *Illinois*, la „indefinită încarcerare până când nu strânge cei 300 de dolari pe care îi datora unui depozit de chereștea.” [14]

Cu alte cuvinte, ne îndreptăm spre restaurarea a ceva care seamănă foarte mult cu închisorile datornicilor. Între timp, conversația s-a oprit – moartă –, furia populară împotriva ajutoarelor de stat pentru salvarea băncilor a devenit o bolboroseală incoerentă, și părem să ne rostogolim inexorabil către următoarea mare catastrofă financiară – singura întrebare reală fiind cât timp va dura.

¹² Prin contrast, Anglia deja adoptase o lege națională a falimentului încă din 1571. O încercare de a crea o lege federală a insolvenței în Statele Unite în 1800 n-a reușit; a existat una în vigoare între 1867 și 1878, al cărei scop era de a-i ajuta pe veteranii îngropați în datorii, care luptaseră în Războiul Civil, dar ea a fost în cele din urmă abolită din motive morale. (vezi Mann 2002 pentru o lectură edificatoare a recente istorii) Reforma insolvenței în America este mult mai probabil să înăsprească condițiile decât să le ușureze, la fel cum s-a întâmplat și cu reformele din 2005 adoptate de Congres asupra industriei, chiar înainte de marea criză a creditelor.

¹³ Fondul de ajutorare pentru ipotece, înființat după ce băncile și corporațiile au fost ajutate de guvernul federal, de exemplu, a oferit ajutor doar unui număr foarte mic de oameni, și nu a existat nici o mișcare către liberalizarea legilor falimentului, care de fapt au fost înăsprișe și mai tare în urma presiunii sectorului financiar, chiar în 2005 cu doi ani înainte de criza creditelor ipotecare.

Am ajuns în punctul în care însuși FMI acum încearcă să se re poziționeze ca și conștiință a capitalismului global, și a început să emită avertismente că dacă vom continua pe acest drum, nici un alt ajutor de stat nu va mai pus la dispoziție încă o dată.

Publicul pur și simplu nu îl va accepta, și, ca urmare, totul se va prăbuși. „FMI avertizează că un al doilea ajutor de stat „va amenința democrația” spune un titlu recent dintr-un ziar.¹⁴ (Desigur, prin „democrație” vor să spună, de fapt, „capitalism”).

Cu siguranță înseamnă ceva că chiar și cei care simt că sunt responsabili pentru ținerea actualului sistem global economic în funcțiune, care doar acum câțiva ani se purtau ca și cum puteau pur și simplu presupune că actualul sistem va dăinui pentru totdeauna, par acum să vadă apocalipsa peste tot.

De data asta, FMI are dreptate. Avem toate motivele să credem că într-adevăr suntem pe marginea unor schimbări epocale.

Firește, impulsul obișnuit e să ne imaginăm că totul în jurul nostru e absolut nou. Nicăieri nu e asta mai adevărat ca în privința banilor. De câte ori ni s-a spus că apariția banilor virtuali, dematerializarea banilor lichizi în plastic și a dolarilor în bip-uri de informație electronică ne-a adus într-o lume financiară nemaiîntâlnită?

Presupunerea că eram pe un teritoriu neexplorat era, desigur, una care a făcut atât de ușor ca unii ca Goldman Sachs și AIG să convingă oamenii că nimeni nu putea vreodată să înțeleagă noile și strălucitoarele lor instrumente financiare. Din momentul în care privești lucrurile la scară istorică mare, totuși, primul lucru pe care îl vezi e că nu e nimic nou în legătură cu banii virtuali. De fapt, asta a fost forma originală a banilor. Sistemul de creditare, calculele, chiar și registrele de cheltuieli, toate au existat cu mult înainte de existența banilor lichizi. Aceste lucruri sunt la fel de vechi ca însăși civilizația.

Adevărat, aflăm și că istoria tinde să se miște înapoi și înainte între perioade dominate de lingouri – în care se presupune că aurul și argintul sunt bani – și perioade în care banii se presupune că sunt o abstracțiune, o unitate de măsură virtuală. Dar istoric, banii de credit vin prima dată, și ce vedem cu toții azi e o reîntoarcere la presupunerea care ar fi fost considerată evidentă și de bun-simț în trecut, să spunem, în evul mediu – sau chiar și în Mesopotamia antică.

Dar, istoria ne oferă într-adevăr indicii fascinante referitoare la ceea ce putem să ne așteptăm.

De exemplu: în trecut, epocile banilor de credit virtuali aproape invariabil au implicat crearea instituțiilor destinate să prevină ca lucrurile să n-o ia razna—să-i oprească pe cei care împrumutau bani să nu se unească cu birocrății și cu politicienii pentru a stoarce pe toată lumea de ultimul bănuț, așa cum fac acum. Ele sunt însoțite de crearea unor instituții menite să-i protejeze pe datornici. Noua epocă a banilor de credit, în care suntem, pare să fi început să facă exact pe dos. A început cu crearea instituțiilor globale, ca FMI, destinate să protejeze nu datornicii, ci creditorii. În același timp, pe un fel de cadran social despre care vorbim aici, o decadă sau două nu înseamnă nimic. Nu prea avem nici o idee la ce să ne așteptăm.

Această carte este o istorie a datoriei, dar folosește de asemenea și istoria ca pe un mod de a pune întrebările fundamentale despre ce sunt sau ar putea fi ființele umane și societatea umană – ce am putea de fapt să ne facem unii altora, ce înseamnă chiar să pui o întrebare. Prin urmare, cartea începe prin încercarea de a sparge o serie de mituri – nu doar Mitul Barterului, despre care discutăm în primul capitol, dar și miturile rivale despre datoriiile primordiale către zei, sau către stat – aceasta într-un fel sau altul formează baza presupunerii noastre de bun-simț despre natura economiei și a societății. Din perspectiva acestui bun-simț, Statul și Piața domină asupra oricărei, ca principii diametral opuse. Realitatea istorică dezvăluie însă contrariul: ele s-au născut împreună și întotdeauna au fost legate ombilical unul de alta.

Celălalt lucru pe care aceste concepții greșite îl au în comun, vom vedea, este că ele au tendința să reducă toate relațiile umane la schimb, ca și cum legăturile noastre cu societatea, chiar și cu cosmosul,

¹⁴ „FMI avertizează că un al doilea ajutor de stat va „amenința” democrația” („IMF warns second bailout would ‘threaten democracy’”) Angela Jameson și Elizabeth Judge, business. timesonline.co.uk/tol!business/economics/article6928147.ece#cid=OTC-RSS&attr=n85799, accesat 25 noiembrie 2009.

pot fi imaginate în termeni de tranzacții financiare. Aceasta duce la o altă întrebare: dacă nu schimb, atunci ce? În capitolul 5, voi începe să răspund la întrebarea aceasta folosind roadele antropologiei pentru a descrie o perspectivă a fundamentului moral al vieții economice; apoi am să mă întorc la chestiunea legată de originile banilor pentru a demonstra cum chiar principiul schimbului a apărut în mare parte ca un efect al violenței – că originile reale ale banilor sunt găsite în crimă și în recompensă, război și sclavie, onoare, datorie și răscumpărare.

Asta la rândul ei deschide drumul începerii în capitolul opt a unei istorii actuale a ultimilor 5.000 de ani de datorie și credit, cu marea sa alternativă între veacuri a banilor virtuali și materiali. Multe dintre descoperirile de aici sunt profund neașteptate: de la originile concepțiilor moderne ale drepturilor și libertăților în antica lege a sclaviei, până la originile capitalului de investiții din China medievală budistă, până la faptul că multe dintre cele mai faimoase argumente ale lui Adam Smith par să fi fost copiate din lucrările a trei teoreticieni ai pieței libere din Persia medievală (o poveste care, întâmplător, are multe implicații interesante pentru înțelegerea atracției pe care o exercită acum islamului politic).

Toate acestea pregătesc terenul pentru o abordare nouă a ultimilor 5.000 de ani, dominați de imperii capitaliste, și ne permit să începem cel puțin să întrebăm care ar putea fi miza a ceea ce se întâmplă în acest moment.

Pentru prea mult timp, consensul intelectual a fost că nu mai putem pune Întrebările Fundamentale. Din ce în ce mai mult se vede că nu avem de ales.

[14]> În „In Jail for Being in Debt” („Aruncat în închisoare din cauza datoriei”) Chris Serres & Glenin Howatt, Minneapolis-St. Paul Star Tribune, 9 iunie 2010, <http://www.startribune.com/local/95692619.html>.

Biblioteca Anarhistă

David Graeber
Despre experiența confuziei morale
Capitolul I din „Datoria: primii 5000 de ani”
2013

Preluat la 16.12.2022 de la <https://iasromania.wordpress.com/>

ro.theanarchistlibrary.org